

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v94.2022.10>

Т. П. Попович

РОЗУМІННЯ ОBOB'ЯЗКУ У СОЦІОЛОГІЧНИХ КОНЦЕПЦІЯХ Г. СПЕНСЕРА ТА Є. ЕРЛІХА

Постановка проблеми. Здійснюючи аналіз проблематики обов'язків у світлі поглядів окремих представників соціологічно-правових напрямів (Г. Спенсера, Є. Ерліха), можемо стверджувати, що всі вони не просто зосередились на визначенні сутності суспільства і суспільного, але й постулювали індивідуальне та суспільне як невід'ємні й однопорядкові явища. Індивід найбільш повно може реалізуватися лише в рамках суспільного цілого, а його інтереси та інтереси соціуму тісно переплітаються. Що стосується безпосередньо категорії «обов'язку», то в цілому з соціологічно-правової точки зору він являє собою взаємне відношення між членами колективного цілого, спрямоване на досягнення блага для суспільства. Його належне виконання слугує передумовою злагодженості, порядку й справедливості в державі. Разом із тим, можливо спостерігати відсутність особливої уваги вчених на примусі як способі впливу на особу, що не виконує обов'язок, оскільки вважається, що індивідом, передусім, має рухати почуття й висока усвідомленість значимості здійснення й дотримання обов'язків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вчення Г. Спенсера отримало свої відгуки й аналіз у таких дослідників, як: К. Гордон (K. Gordon), Д. Макрей (D. MacRae), М. Мелоні (M. Meloni), Дж. Оффер (J. Offer), Т. Парсонс (T. Parsons), Р. Перрін (R. Perrin), Дж. Піл (J. Peel), Дж. Сміт (J. Smith), М. Тейлор (M. Taylor) та ін. Є. Ерліх. Вчення Є. Ерліха у контексті його соціології права стало предметом вивчення таких науковців, як: М. Антонов, В. Бігун, Дж. Веббер (J. Webber), М. Ерто (M. Hertogh), Б. ван Клінк (B. van Klink), С. Максимов, А. Маник, В. Марчук, С. Фогль (S. Vogl) та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження.

1. Г. Спенсер. Уявлення англійського мислителя про обов'язки можемо прослідкувати, передусім, у праці «Основи науки про мораль». Так, відзначає вчений, кожна людина зобов'язана в своєму житті з належною пошаною ставитись до життя інших людей, що належать до того ж суспільства [1, с. 167]. Виходячи з еволюційної теорії, представником якої є й Г. Спенсер, індивід не існує незалежно від суспільства, він використовує його як «зручний щит». Індивід еволюціонує лише в асоційованому стані. Цілі індивіда і суспільства однакові, а їх функціонування – взаємне або взаємодоповнює [2, р. 606]. Індивіди пристосовуються одне до одного, до суспільства з часом, а зміни в подальшому призводять до нових пристосувань. Набуті характеристики успадковуються майбутніми поколіннями, у такий спосіб формуючи серце змін, пов'язаних із «соціальною еволюцією» [3].

На думку англійського вченого, суть суспільства полягає у співпраці та регулюванні. Правила і норми, органи контролю й обмеження існують настільки,

наскільки спонтанна поведінка загрожує соціальній стабільності. Контролюючі органи постають необхідним супутнім елементом колективного існування [4, р. 1343]. У пошуках підстав для гармонійного співіснування індивідів у суспільстві Г. Спенсер приходиться до висновку, що для цього індивідам слід, перш за все, не спричинювати як прямої шкоди одне одному (особам та майну), так і опосередковано не шкодити одне одному внаслідок порушення своїх взаємних зобов'язань (договорів) [1, с. 181].

Мислитель відштовхується також від свого роду органічного закону, згідно з яким «будь-яка істота повинна нести всі вигоди і невгоди, що впливають із її власної природи, чи вони успадковані від пращурів, чи набуті шляхом викликаних нею самою змін» [1, с. 236]. Відповідно до означеного закону має місце постійне прагнення збільшити загальну суму щастя для кожного виду. Звідси, Г. Спенсер виводить положення, за яким переслідування індивідуального щастя є «першою вимогою для досягнення найбільш загального щастя» [1, с. 238]. Далі вчений переходить до аналізу проблеми поєднання егоїстичних і альтруїстичних мотивів у людині. Він переконаний, що оскільки перша турбота людини все ж носить егоїстичний характер, то належна частина егоїзму робить можливою альтруїстичну діяльність. Тоді як, навпаки, недостатність егоїзму впливає на здатність бути альтруїстичним [1, с. 243]. Водночас, як егоїзм, так й альтруїзм володіють однаковою обов'язковою силою [1, с. 255]. Альтруїзм Г. Спенсер розглядає у широкому, знову ж таки, органічному контексті: це «будь-яка безсвідома чи свідомо дія, що вимагає затрат індивідуального життя з метою збільшення життя інших індивідів» [1, с. 251]. При цьому саме безсвідомий альтруїзм є необхідною передумовою для розвитку свідомого альтруїзму, в тому числі в рамках суспільства.

У праці «Соціальна статика» філософ наголошує на тому, що щастя людини містить у собі волю Божу [5, с. 75]. Саме ж щастя означає належне задоволення всіх бажань, що потребує належного вправління всіма здібностями. «Якщо Бог бажає людського щастя, а щастя можна досягнути тільки через вправління у здібностях, то, відповідно, Бог бажає, аби людина вправлялася у своїх здібностях». Звідси вчений виводить обов'язок людини – вправлятися в своїх здібностях, що впливає з обов'язку виконувати волю Божу. Поведінка, яка призводить до нещастя, суперечить волі Божій. Нехтуючи обов'язком вправлятися у здібностях, людина, переконаний Г. Спенсер, накликає на себе страждання. Навпаки ж, нормальна діяльність кожної здібності спричинює задоволення [5, с. 76]. Вчений продовжує, що виконання обов'язку вправління у здібностях потребує наявності в людини свободи дій. Бог призначив людину для такої свободи, тому вона має на неї право. Йдеться про свободу робити все, до чого людину природним чином схиляють її здібності. Однак оскільки кожна людина має право на свободу дій, то свобода кожного має бути обмежена однаковою свободою всіх. Г. Спенсер, виходячи з такої аргументації, виводить основний постулат (закон): «кожна людина може вимагати повної свободи для вправління у своїх здібностях, якщо така свобода сумісна з подібною свободою кожної іншої людини» [5, с. 77–78].

Значну увагу Г. Спенсер звертає на обґрунтування обов'язків держави. Першим таким обов'язком у праці «Справедливість» вчений називає обов'язок забезпечувати

національний захист. Тобто держава повинна скерувати діяльність людей, коли це необхідно, для війни [5, с. 176]. Другий обов'язок держави пов'язаний з першим і стосується того, що держава бере на себе функцію відправляти правосуддя, яке до його формування мало вигляд приватних позовів і спорів. Доходило навіть до приватних воєн. Тому для того, щоб не допускати внутрішніх суперечок, а тим самим не послаблювати сили громадян при потребі протидії зовнішнім ворогам, держава взяла на себе обов'язок вирішувати спори між громадянами [5, с. 179]. У «Соціальній статистиці» філософ наголошує на основному обов'язку, спільному для всіх держав, обов'язку захисту. «Обов'язок держави полягає у захисті, у примусі до виконання закону рівної свободи. Держава повинна відстоювати права людини, або, іншими словами, творити суд» [5, с. 252]. Більше того, сама держава розуміється вченим як «товариство людей (політична асоціація), що добровільно об'єдналися для взаємного захисту» [5, с. 273]. «Як швидко держава виходить із ролі захисника прав, так швидко вона втрачає здатність до їх забезпечення» [5, с. 276]. До цього Г. Спенсер додає: «...з того моменту, коли держава приймає на себе що-небудь, окрім захисту, вона нападає, замість того, щоб охороняти» [5, с. 281].

Англійський мислитель вказує й на обов'язки громадян, виходячи із уявлення про те, що кожен громадянин бажає жити повноцінним життям. Звідси, він «повинен підтримувати умови, при яких кожен може досягнути найбільш повного життя, яке ... сумісне з найвищою повнотою життя його співгромадян». Іншими словами, кожен, хто не зазнає порушень стосовно співвідношення між власними діями і цілями, не має порушувати цього співвідношення щодо інших осіб [6, с. 184].

Таким чином, проблематика обов'язку в Г. Спенсера доволі диференційована. Розглядуваний нами феномен має як природно даний (безсвідомий), так і соціально виправданий (свідомий) характер. Так, на всіх членах суспільства лежить обов'язок гармонійно поєднувати власні егоїстичні та альтруїстичні мотиви поведінки. Крім цього, кожна людина має вправлятися у своїх здібностях, у такий спосіб виконуючи волю Божу, для чого необхідна відповідна свобода дій. При чому свобода однієї особи обмежується однаковою свободою всіх. Члену соціуму необхідно утримуватися від того, аби спричинювати пряму чи непряму шкоду іншим особам, а також виконувати взяті на себе зобов'язання. Всі зазначені обов'язки повинні в результаті привести до загального щастя суспільства і кожного його члена, зокрема. Це кінцева і фундаментальна мета індивіда й соціуму. Виділяє Г. Спенсер і обов'язки держави, зокрема, забезпечення зовнішньої безпеки, здійснення правосуддя. Відтак, найголовніший обов'язок, спільний для всіх держав, полягає у захисті прав людини, реалізації закону рівної свободи.

2. *С. Ерліх*. Австрійський вчений С. Ерліх вважається одним із засновників соціології права, саме він обґрунтував правову доктрину, означену як «живе право». Наука про право – це частина соціології, сама ж соціологія права – «наукове пізнання права» [7, с. 85]. Вихідним пунктом соціології як науки постає поняття суспільства. Суспільство є «сукупністю людських союзів, пов'язаних між собою» [7, с. 85]. Для вченого правом є те, що слугує основою порядку в тому чи іншому людському союзі. Він приходить до висновку, що на ранніх етапах розвитку основою правопорядку був «порядок усередині людських союзів». Відповідний порядок формувалася кожним

союзом самостійно, навіть якщо йшлося про перейняття рис порядку одного союзу інший [7, с. 90]. Більше того, такий внутрішній порядок людських союзів і залишається «основоположною формою права» [7, с. 95].

Є. Ерліх протиставляє правову норму і правове речення. Якщо друге являє собою випадкове формулювання обов'язкового до виконання правового припису, то правова норма – це такий правовий припис, який перейшов у дію, і який може існувати без якої-небудь фіксації у вербальній формі. З появою дієвих правових приписів, отже, починають виникати й правові норми [7, с. 95]. Австрійський вчений прагне довести, що правова норма – це лише одне з правил поведінки, що має, відповідно, ту ж саму природу, що й інші суспільні правила поведінки (моралі, релігії, честі, моди тощо). При цьому ці правила – це «суспільні факти, результат діючих у суспільстві сил, їх варто розглядати в їх суспільному взаємозв'язку» [7, с. 96]. Правові норми являють собою основу для прийняття рішень судами або безпосередньо використовуються владними установами і структурами [7, с. 209]. Правове речення звучить завжди узагальнено, і не може бути настільки конкретним, як сама ситуація [7, с. 211]. Правові речення, що конституують державне право, переважно є похідними від судових норм для прийняття рішень, які, в свою чергу, ґрунтуються на нормативності, що міститься у соціальних інститутах [8, р. 141].

Є. Ерліх зазначає, що: «У всіх правових союзах правова норма являється основою їх внутрішнього укладу: це наріжний камінь їх організації. Ця організація якраз і означає існуюче в союзі правило, яке визначає його членам їх становище та обов'язки». Означене правило може охоплювати як відношення між людьми, так і відношення людини до речей [7, с. 97]. Вчений висуває вагомий критерій для юридичних правил, що створюють порядок у союзі, це їх дієвість на практиці, в житті. При цьому відмежовує їх від тих юридичних правил, які залишаються нормами рішеннями, що відносно рідко відіграють роль у правовому спорі. Це стосується і решти суспільних правил поведінки: «Лише те, що вступає у життя, стає живою нормою. Все решта є тільки вченням, нормою рішення, догмою чи теорією» [7, с. 98]. З точки зору права, індивід є завжди членом союзів, у житті яких він бере участь. Такі союзи регулюються правом й іншими суспільними нормами. Відтак, нормою є те, що «вказує кожній окремо взятій людині її становище, підкорене чи владарююче, та її завдання» [7, с. 99].

Є. Ерліх виходить також із того, що «примус не є характерною особливістю правової норми» [7, с. 116]. Людина, натомість, змушена вчиняти згідно з правом, оскільки вона включена в суспільні зв'язки. «У цьому відношенні правова норма не відрізняється від інших норм. Держава не є єдиним примусовим союзом ... [7, с. 117]. До прикладу, лікарі адвокати ремісники, продавці виконують свої обов'язки, тим самим задовольняючи своїх клієнтів, збільшуючи їх кількість, і, зрештою, зміцнюючи власну ділову репутацію [7, с. 118]. Функція ж державних приписів полягає у захисті норм, які формуються у суспільстві, а також у різного роду державних інститутів [9, р. 352]. Поряд з цим, вчений все-таки зауважує про існування певних форм примусу, які переважно притаманні саме правовій нормі, зокрема, мова йде про покарання та примушування до виконання [7, с. 120].

Отже, попри те, що у вченні Є. Ерліха безпосередньо особлива увага не звернена до проблеми обов'язків, все ж їх варто осмислити. Обов'язок є, передусім, тим явищем,

завдяки якому індивід як член різного роду людських союзів вносить свій внесок у їх впорядковане функціонування. Виконання обов'язків індивідів є основою забезпечення правопорядку в людських союзах. Обов'язки можуть міститись як у правових нормах, так й у правових реченнях, які відрізняються за своєю природою. Вчений робить акцент на тому, що індивіди зобов'язані вчиняти згідно з правом у першу чергу тому, що вони включені в суспільні зв'язки, а не у зв'язку з його примусовою силою. Це робить правові норми подібними до інших суспільних норм (моралі, релігії, честі тощо), які варто розглядати в їх суспільному взаємозв'язку. У цілому ж нормою у людських союзах, на думку Є. Ерліха, є те, що вказує індивідам їх становище та обов'язки. При цьому австрійський вчений наголошує на важливості дієвості норм на практиці, що робить їх «живими» правилами поведінки людських спільнот, втілюючи у такий спосіб внутрішній порядок.

Висновки. Таким чином, попри складність виведення якогось єдиного чи одно-векторного уявлення про обов'язок з погляду досліджуваних представників соціологічно-правових концепцій (Г. Спенсер і Є. Ерліх), все ж можливо виділити деякі універсальні мотиви в розумінні цієї категорії. Так, обов'язок, перш за все, слугує основою для забезпечення гармонійного розвитку індивіда й соціуму в цілому. На кожному лежить повинність протидіяти свавіллю й порушенню закону з боку інших членів суспільства, утримуватися від спричинення шкоди іншим. Життєдіяльність індивіда, отже, безпосередньо впливає на життєдіяльність колективного цілого. Виконання обов'язків – це вагомий внесок особи в упорядковане функціонування соціуму, це двигун соціального руху.

Література

1. Спенсер Г. Основания науки о нравственности. Санкт-Петербург : Изд. И.И. Билибина, 1880. 361 с.
2. Gordon K. Spencer's Theory of Ethics in its Evolutionary Aspect. *The Philosophical Review*. 1902. Vol. 11, № 6. P. 592–606.
3. Offer J. Herbert Spencer, sociological theory, and the professions. *Frontiers in Sociology*. 2019. Vol. 4. URL: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fsoc.2019.00077/full> (дата звернення: 30.05.2022).
4. Perrin R.G. Herbert Spencer's four theories of social evolution. *American Journal of Sociology*. 1976. Vol. 81, № 6. P. 1339–1359.
5. Спенсер Г. Социальная статика. Киев : Гама-Принт, 2013. 496 с.
6. Спенсер Г. Справедливость. Санкт-Петербург : Типография А. Пороховщикова, 1897. 242 с.
7. Эрлих О. Основоположение социологии права. Санкт-Петербург : ООО «Университетский издательский консорциум», 2011. 704 с.
8. Klink B. van. Facts and Norms: The unfinished debate between Eugen Ehrlich and Hans Kelsen. *Living law. Reconsidering Eugen Ehrlich* / ed. by M. Hertogh. Oxford ; Portland Oregon : Hart Publishing, 2009. P. 127–155.
9. Nalbandian E. Introductory concepts on sociological jurisprudence : Jhering, Durkheim, Ehrlich. *Mizan Law Review*. 2010. Vol. 4, № 2. P. 348–354.

Анотація

Попович Т. П. Розуміння обов'язку у соціологічних концепціях Г. Спенсера та Є. Ерліха. – Стаття.

Стаття присвячена аналізу проблематики обов'язків у світлі поглядів окремих представників соціологічно-правових напрямів (Г. Спенсера, Є. Ерліха). Автором наголошується, що розглядуваний нами феномен у Г. Спенсера має як природно даний (безсвідомий), так і соціально виправданий (свідомий) характер. Так, на всіх членах суспільства лежить обов'язок гармонійно поєднувати власні егоїстичні та альтруїстичні мотиви поведінки. При чому свобода однієї особи обмежується однаковою

свободою всіх. Члену соціуму необхідно утримуватися від того, аби спричинювати пряму чи непряму шкоду іншим особам, а також виконувати взяті на себе зобов'язання. Всі зазначені обов'язки повинні в результаті привести до загального щастя суспільства і кожного його члена, зокрема. Це кінцева і фундаментальна мета індивіда й соціуму. Виділяє Г. Спенсер і обов'язки держави, зокрема, забезпечення зовнішньої безпеки, здійснення правосуддя. Відтак, найголовніший обов'язок, спільний для всіх держав, полягає у захисті прав людини, реалізації закону рівної свободи.

Разом з тим, згідно концепції Є. Ерліха обов'язок є, передусім, тим явищем, завдяки якому індивід як член різного роду людських союзів вносить свій внесок у їх впорядковане функціонування. Виконання обов'язків індивіда є основою забезпечення правопорядку в людських союзах. Обов'язки можуть міститися як у правових нормах, так й у правових реченнях, які відрізняються за своєю природою. Вчений робить акцент на тому, що індивіди зобов'язані вчиняти згідно з правом у першу чергу тому, що вони включені в суспільні зв'язки, а не у зв'язку з його примусовою силою. Це робить правові норми подібними до інших суспільних норм (моралі, релігії, честі тощо), які варто розглядати в їх суспільному взаємозв'язку. У цілому ж нормою у людських союзах, на думку Є. Ерліха, є те, що вказує індивідам їх становище та обов'язки. При цьому австрійський вчений наголошує на важливості дієвості норм на практиці, що робить їх «живими» правилами поведінки людських спільнот, втілюючи у такий спосіб внутрішній порядок.

Ключові слова: обов'язки, соціологічні концепції, індивід, соціум, правопорядок.

Summary

Popovych T. P. Understanding of the obligation in the sociological concepts of H. Spencer and E. Ehrlich. – Article.

The article is devoted to the analysis of the problems of obligations in the light of the views of individual representatives of sociological and legal directions (H. Spencer, E. Ehrlich). The author emphasizes that the phenomenon under consideration by H. Spencer has both a naturally given (unconscious) and a socially justified (conscious) character. Thus, all members of society have the obligation to harmoniously combine their own selfish and altruistic motives of behavior. At the same time, the freedom of one person is limited by the same freedom of all. A member of society must refrain from causing direct or indirect harm to other persons, as well as fulfill their obligations. All these obligations should ultimately lead to the general happiness of society and each of its members, in particular. This is the ultimate and fundamental goal of the individual and society. H. Spencer also highlights the obligations of the state, in particular, ensuring external security, the administration of justice. Therefore, the most important obligation common to all states is to protect human rights and implement the law of equal freedom.

At the same time, according to E. Ehrlich's concept, obligation is, first of all, the phenomenon by which an individual, as a member of various kinds of human unions, contributes to their orderly functioning. Fulfilling the obligations of individuals is the basis of ensuring law and order in human unions. Obligations can be contained both in legal norms and in legal sentences, which differ in their nature. The scientist emphasizes that individuals are obliged to act according to the law primarily because they are included in social relations, and not because of its coercive force. This makes legal norms similar to other social norms (morality, religion, honor, etc.), which should be considered in their social relationship. In general, the norm in human unions, according to E. Ehrlich, is that which indicates to individuals their position and obligations. At the same time, the Austrian scientist emphasizes the importance of the effectiveness of norms in practice, which makes them "living" rules of behavior of human communities, thus embodying internal order.

Key words: obligations, sociological concepts, individual, society, law and order.